

quoad videbitur, in tertium librum transferemus. Hæc si, ut conqueste conscripimus, ita tu diligenter fueris consecutus, & nos industriae fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuaque perceptione letabere: tu scientior e-

RHETORICORUM AD C. HERENNIUM

LIBER III.

I. AD omnem iudicalem causam quemadmodum conveniret inventionem rerum accommodari, satis abundanter, ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. Nunc earum rationem rerum inveniendarum, quæ pertinebant ad causas deliberativas & demonstrativas, in hunc librum transfulimus, ut omnis inveniendi præceptio tibi quamprimum persolveretur. Reliquæ quatuor partes erant artificii. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, memoria. De elocutione, quia plura dicenda videbantur, in quarto libro conscribere maulimus: quem, ut arbitror, tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoriæ artis deesse possit. Interea prima quæque & nobiscum, cum voles, & interdum si, ne nobis legendo consequere; nequid impedire, quin ad hanc utilitatem, pariter nobiscum progredi possis. Nunc tu fac attentum te præbeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

II. Deliberationes partim sunt huiusmodi, ut quaratur, utrum potius

faciendum sit: partim huiusmodi, uti, quid potissimum faciendum sit, consideretur. Utrum potius, hoc modo: *Carthago tollenda, an relinquenda videatur. Quid potissimum hoc pacto: ut, si Annibal consulret, cum ex Italia Carthaginem arcessitur, in Italia remaneat; an domum redeat; an in Ægyptum profectus occupet Alexandriam.* Item deliberationes partim ipse propter se consultandæ sunt: ut, *si deliberet senatus, captivos ab hostibus redimat, an non;* partim propter aliquam extraneam causam veniunt in deliberationem & consultationem; ut *si deliberet senatus, bello Italico solvatur legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulens fieri;* partim & propter se sunt deliberandæ, & magis propter extraneam causam veniunt in consultationem; ut, *si deliberet senatus, bello Italico sociis civitatem det, an non.* In quibus causis rei natura faciet deliberationem; omnis ratio ad ipsam rem accommodabitur. In quibus extranea causa conficiet deliberationem, in his ea ipsa causa erit adaugenda; aut de-

pri-

primenda. Omnem rationem eorum qui sententiam dicent, finem sibi conveniet utilitatis proponere, ut omnino eo totius orationis ratio confectur. Utilitas in duas partes in civili consultatione dividitur, tutam, & honestam. Tutam est, quæ conficit instantis, aut consequentis periculi vitiationem qualibet ratione. Hæc distribuitur in vim, & dolum: quorum aut alterum separatim, aut utrumque sumemus conjunctim. Vis decernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, evocationes hominum, & alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecunia, pollicitatione, dissimulatione, maturatione, mentione, & cæteris rebus, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reipublicæ scribere velimus. Honestam res dividitur in rectum, & laudabile. Rectum est, quod cum virtute & officio fit. Id dividitur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam. Prudentia est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum. Dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificii. Item appellatur prudentia, multarum rerum memoria & usum complurium negotiorum. Iustitia est æquitas, jus unicuique tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerum magnarum appetitio, & rerum humilium contemptio, & laboris cum utilitatis ratione perpeffio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum.

III. Prudentiæ partibus utemur in dicendo, si commoda cum incommodis conferemus, cum alterum seque, vitare alterum cohortabimur:

aut si quam ad rem cohortabimur aliquem, cuius rei aliquam disciplinabilem scientiam poterimus habere; & quo modo, aut qua quidque ratione fieri oporteat, ostendemus: aut si suadebimus quippiam, cuius rei gesta aut præsentem, aut auditam memoriam poterimus habere: qua in re facile id, quod velimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiæ partibus utemur, si aut innocentum, aut supplicum dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri convenire: si demonstrabimus ulcisci male meritos oportere: si fidem magnopere cenfebimus conservandam: si leges & mores civitatis egregie dicemus servari oportere: si societates, atque amicitias studiose dicemus colli convenire: si, quod jus in parentibus, deos, patriam natura comparavit, id religiose colendum demonstrabimus: si hospitium, clientelas, cognationes, affinitates caste colendas esse dicemus: si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate a via recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in omnibus jus æquabile statui convenire. His atque huiusmodi partibus iustitiæ si quam rem in concione, aut in consilio faciendam cenfebimus, iustam esse ostendemus; contrariis iniustam. Ita fiet, ut eisdem locis & ad suadendum, & ad dissuadendum simus comparati. Sin fortitudinis retinendæ causa faciendum quid esse dicemus, ostendemus, res magnas & cellas sequi, & appeti oportere, & item res humiles, & indignas viris fortibus, vel viros fortes propterea contemnere oportere, nec idoneas dignitate

tate

tate sua iudicare. Item a nulla re honesta, periculi aut laboris magnitudine deduci oportere, antiquiorem mortem turpitudine haberi: nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur: nullius rei pro veritate metuere inimicitias: quodlibet pro patria, parentibus, hospitibus, amicis, & iis rebus, quas iustitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet suscipere laborem. Modestiae partibus utemur, si nimias libidines honoris, pecuniae, similibusque rerum vituperabimus. Si unamquamque rem certo naturae termino definimus. Si quoad cuique satis sit, ostendemus, & nihilum progredi dissuadebimus, & modum unicuique rei statuemus. Huiusmodi partes sunt virtutis, amplificandae, si suadebimus; attenuandae, si ab his dehortabimur, ut haec attenuentur, quae supra demonstravi. Nam nemo erit, qui censeat a virtute recedendum: verum aut res non huiusmodi dicatur esse, ut virtutem possimus egregiam experiri, aut in contrariis potius rebus, quam in his, virtus constare ostendatur. Item si quo pacto poterimus, quam is, qui contra dicit, iustitiam vocarit, nos demonstrabimus ignaviam esse, & inertiam, ac pravam libertatem: quam prudentiam appellavit, ineptam, & garulam, & odiosam scientiam esse dicemus; quam ille modestiam dicit esse, eam nos inertiam, & dissolutam negligentiam dicemus: quam ille fortitudinem nominavit, eam nos gladiatoriam, & inconsideratam appellabimus temeritatem.

IV. Laudabile est, quod conficit honestam, & praesentem, & sequentem commemorationem. Hoc nos

eo a recto separavimus, non quod haec quatuor partes, quae subiiciuntur sub vocabulo recti, hanc honestatis commemorationem dare non soleant: sed quamquam ex recto laudabile nascatur, tamen in dicendo seorsum tractandum est hoc ab illo. Neque enim solum laudis causa rectum sequi convenit, sed si laus consequitur, duplicatur recti appetendi voluntas. Cum igitur erit demonstrandum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus, ut si qua res honestiori ordini placeat, quae a deteriore ordine improbetur: aut ab aliquibus sociis, aut omnibus civibus, exteris nationibus, posterisque nostris. Cum huiusmodi locorum divisio sit in consultatione, breviter aperienda est totius tractatio causa. Exordiri licebit, vel a principio, vel ab insinuatione, vel iisdem rationibus, quibus in iudiciali causa. Si cuius rei narratio incidit, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi causis finis est utilitas, & ea dividitur in rationem tutam atque honestam: si utrumque poterimus ostendere, utrumque pollicemur nos in dicendo demonstraturos esse: si alterum demonstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, divisione utemur in vim, & consilium. Nam, quod in docendo rei dilucidandae causa dolum appellavimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationis nostrae sententiam rectam esse dicemus, & omnes partes recti incident; quadripartita divisione utemur. Si non incident, quot erunt, tot exponemus in dicendo.

do. In confirmatione & consulatione utemur locis, quos ante ostendimus, nostris confirmandis, contrariis consulantibus. Argumentationis artificiosa tractanda ratio de secundo libro petetur.

V. Sed si acciderit, ut in consultatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta, sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui a Pœnis circumfessi delibent quid agant: qui tutam rationem sequi suadebit, his locis utetur: Nullam rem utiliorem esse incolumitate: virtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocavit; ne deos quidem esse auxilio iis, qui se inconsulto in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tuta rei praeponeat rationem honestam, his locis utetur: virtutem nullo tempore relinquentam. Vel dolorem, si is timeatur; vel mortem, si ea formidetur, dedecore, & infamia leviolem esse considerare, quae sit turpitudine consecutura. At non immortalitatem, neque aeternam incolumitatem consequi: nec esse exploratum, illo vitato periculo, nullum in aliud periculum venturos: virtute vel ulro ad mortem proficisci, esse praclarum: Fortitudinem fortunam quoque esse ad iumento solere: eum tute vivere, qui honeste vivat; non qui in praesentia incolumis sit: & eum, qui turpiter vivat, incolumem in perpetuum esse non posse. Conclusionibus fere similibus in his, & iudicialibus causis uti solemus, nisi quod in his maxime conducit quamplurima rerum ante gestarum exempla proferre.

Tom. IX.

VI. Nunc ad demonstrativum genus causae transeamus. Quoniam haec causa dividitur in laudem, & vituperationem, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrariis rebus erit vituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum exterarum, & corporis, & animi. Rerum exterarum sunt ea, quae causa, aut fortuna secunda, aut adversa, accidere possunt: ut genus, educatio, divitiarum, potestates, gloriae, civitas, amicitiae, & quae huiusmodi sunt, & ea, quae his sunt contraria. Corporis sunt ea, quae natura corpori attribuit commoda, aut incommoda: ut velocitas, vires, dignitas, valetudo, & quae contraria sunt. Animi sunt ea, quae consilio, & cogitatione nostra constant: ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quae contraria sunt. Erit igitur haec confirmatio & consulatione nobis. In huiusmodi igitur causa principium sumetur aut a nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorum, qui audient, persona, aut ab re. A nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quod causa necessitudinis intercedat: aut studio, quod eiusmodi virtutis sit, ut omnes commemorare debeant velle: aut quod rectum sit ex aliorum laude ostendere, qualis noster animus sit. Si vituperabimus, aut merito facere, quod ita tractari simus: aut studio, quod utile putemus esse, ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci: aut quod placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum vituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur; si laudabimus, vereri nos dicemus, ut illius facta verbis con-

F f

sequi

sequi possimus: omnes homines illius virtutes predicare oportere: ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam antere. Si vituperabimus; ea, quæ videbimus contraria, paucis verbis commutatis, dici posse, dicemus: ut paulo ante exempli causa demonstratum est. Ab auditorum persona, si laudabimus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi causa pauca esse dicturos: aut si erunt ignoti, ut talem virum velint cognoscere, petemus: quoniam in eodem virtutis studio sint, apud quos laudemus, quo ille, qui laudatur, fuerit, aut sit, sperare nos facile iis, quibus velimus, huius facta probaturos. Contraria vituperatio: quoniam norint, pauca de nequitia ejus nos esse dicturos: quod si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam vitare possint: quoniam dissimiles sint, qui audiunt, atque ille, qui vituperatur, nos sperare illius vitam vehementer improbaturos. Ab rebus ipsis, incertos esse, quid potissimum laudemus. Vereri nos, ne, cum multa dixerimus, plura prætereamus; & quæ similes sententias habebunt: quibus sententias contraria sumuntur a vituperatione.

VII. Principio tractato ab aliqua harum, quas ante commemoravimus, rationum, narratio non erit ulla, quæ necessario consequatur: sed si qua incidit, cum aliquod factum ejus, de quo loquimur, nobis narrandum sit cum laude, aut vituperatione præceptio narrandi de primo libro repetitur. Divisione hac utemur. Primo exponemus, quas res laudaturi sumus, aut vituperaturi. Deinde, ut quæque, quove tempore res erit ge-

sta, ordine dicemus, ut, quid quamque tute, cauteque egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi virtutes, aut vitia. Deinde commoda, aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda vita debemus. Ab externis rebus: genus, in laude, quibus majoribus natus sit: si bono genere, patrem aut excellentiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis non in majorum virtutibus habuisse præsidium. In vituperatione, si bono genere, dedecori majoribus fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio, in laude, bene, & honeste, in bonis disciplinis per omnem pueritiam educatum esse: in vituperatione, e contrario. Deinde transire oportet ad corporis commoda. A natura, in laude: si sit dignitas, atque forma, laudi fuisse eam; non quemadmodum cæteris, detrimento atque dedecori: si vires, atque velocitas egregia; honestis exercitationibus, & industriis dicemus comparata: si valetudo perpetua; diligentia, & temperantia cupiditatum. In vituperatione, si erunt hæc corporis commoda, male his usum dicemus, quæ casu & natura, tanquam quilibet gladiator, habuerit; si non erunt præter formam, omnia ipsius culpa; & intemperantia non fuisse dicemus. Deinde revertemur ad extraneas res, & in his, animi virtutes, aut vitia quæ fuerint, considerabimus: divitiæ, an paupertas fuerit, & quæ potestates, quæ gloriæ, quæ amicitia, quæ inimicitia, & quid fortiter in inimicitis gerendis fecerit.

fecerit; cuius causa susceperit inimicitias, qua fide, benevolentia, officio gesserit amicitias. In divitiis qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit: quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum. Si interierit, cuiusmodi mors ejus fuerit, cuiusmodi res mortem ejus sit consecuta.

VIII. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maxime consideratur, illæ quatuor animi virtutes erunt accommodandæ: ut, si laudemus, aliud iuste, aliud fortiter, aliud modeste, aliud prudenter factum esse dicamus: si vituperemus, e contrario, aliud iniuste, aliud ignave, aliud immodeste, aliud stulte factum esse dicamus. Perspicuum est jam nimirum ex hac dispositione, quemadmodum sit tractanda tripartita divisio laudis & vituperationis, si illud etiam assumpserimus; non necesse esse nos omnes has partes in laudem, aut vituperationem transferre, propterea quod sæpe ne incidunt quidem: sæpe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessaria dictu. Quapropter eas partes, quæ firmissimæ videbuntur, legere oportebit. Conclusionibus brevibus utemur, enumeratione ad exitum causæ: in ipsa causa crebras & breves amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus causæ, eo quod raro accidit in vita, negligentius considerandum est. Neque enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet velle quam accommodatissime posse facere. Et, si separatim hæc causa minus sæpe tractatur, at in judicialibus, & in deliberativis causis sæpe magna partes versantur laudis, aut vituperatio-

nis. Quare in hoc quoque genere causæ non nihil industria consummandum putamus. Nunc, absoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc est, inventionem perpolitam, atque ad omnem causæ genus accommodata, tempus est ad cæteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

IX. Quoniam dispositio est, per quam illa, quæ invenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidque loco pronuntietur: videndum est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conveniat. Genera dispositionis sunt duo: unum ab institutione artis profectum: alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis dispositionem, cum sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, divisione, confirmatione, confutatione, conclusione: & hunc ordinem, quemadmodum præceptum est ante, in dicendo sequemur. Item ex institutione artis, non modo totas causas per orationem, sed per singulas quoque argumentationis partes disponemus, quemadmodum in secundo libro docuimus, id est, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est: una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profecta. Est autem & alia dispositio, quæ, cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si a narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut a literarum aliquarum recitatione: aut si

secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione: aut, si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus: quorum nihil, nisi causa postulet, fieri oportebit. Nam si vehementer aures auditorum obtusa videbuntur, atque animi defatigati ab adversariis multitudine verborum, commode poterimus principio superferre, & exordiri causam aut a narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde, si commodum erit, quia non semper necesse est, ad principii sententiam reverti licebit.

X. Si causa nostra magnam difficultatem videbitur habere, ut nemo aequo animo principium possit audire; a narratione cum inceperimus, ad principii sententiam revertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & translationibus partium sepe uti necesse est, cum ipsa res artificiosam dispositionem artificiosam commutare cogit. In confirmatione, & confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi convenit habere: firmissimas argumentationes in primis & in postremis causa partibus collocare: mediocres, & neque inutiles ad dicendum, neque necessarias ad probandum, quae si separatim ac singulae dicantur, infirmae sint, cum ceteris conjunctae, firmae, & probabiles fiant, interponi, & in medio collocari oportet. Nam re narrata, statim expectat animus auditoris, ex qua re causa confirmari possit. Quapropter continuo firmam aliquam oportet inferre argumentationem. Et quoniam nuperrime dictum facile memoriae mandatur, utile est, cum

dicere definamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Haec dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillime in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit victoriam.

XI. Pronuntiationem multi maxime utilem oratori dixerunt esse, & ad persuadendum plurimum valere. Nos quidem unum de quinque rebus plurimum posse non facile dixerimus; nec egregie magnam esse utilitatem in pronuntiatione, audacter confirmaverimus. Nam commoda inventiones, & concinna verborum elocutiones, & partium causae artificiosae dispositiones, & horum omnium diligens memoria, sine pronuntiatione, non plus, quam sine his rebus pronuntiatio sola valere poterit. Quare, quia nemo de ea re diligenter scripsit (nam omnes vix posse putarunt de voce, & vultu, & gestu dilucide scribi, cum haec res ad sensus nostros pertinerent) & quia magnopere ea pars a nobis ad dicendum comparanda est, non negligenter videtur tunc res consideranda. Dividitur igitur pronuntiatio in vocis figuram, & corporis motum. Figura vocis est, quae suum quandam possidet habitum ratione & industria comparatur. Ea dividitur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem vocis maxime comparat natura, nonnihil hanc auget, sed maxime conservat cura. Firmitudinem vocis maxime natura comparat, nonnihil adauget, & maxime conservat exercitatio declamationis. Mollitudinem vocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro com-

modo

modo possimus, maxime faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine vocis, & firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos atinet commovere, nisi ut ab iis, qui non inficii sunt ejus artificii, ratio curandae vocis petatur.

XII. De ea parte firmitudinis, quae conservatur ratione declamationis, & de mollitudine vocis, quae maxime necessaria est oratori, quoniam ea quoque moderatione declamationis comparatur, dicendum videtur. Firmam igitur maxime poterimus in dicendo vocem conservare, si quam maxime sedata & depressa voce principia dicemus. Nam seduntur arteriae, si, antequam leni voce permulsa sunt, acri clamore complectantur. Etiam intervallis longioribus uti conveniet. Recreatur enim vox spiritu, & arteriae reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem transire oportet: (commutationes enim faciunt, ut nullo genere vocis effuso, in omni voce integri simus,) & acutas vocis exclamationes vitare. Ictus enim fit, & vulnerantur arteriae acuta atque attenuata nimis exclamatione, & si quis splendor est vocis, consumitur uno clamore universus. Et uno spiritu continenter multa dicere in extrema convenit oratione. Fauces enim calefiunt, & arteriae complentur, & vox, quae varie tractata est, reducit in quandam sonum aequabilem atque constantem. Saepè rerum naturae gratia quaedam jure debetur, velut accidit in hac re. Nam quae diximus ad vocem servandam prodesse, eadem at-

tinent ad suavitatem pronuntiationis. ut, quod nostrae voci profuit, idem voluptate auditoris probetur. Utile est ad firmitudinem vocis, sedata vox in principio. Quid insuavius, quam clamor in exordio causae? Intervalla vocem confirmant: eadem sententias concinniores divisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt. Conservat vocem continuū clamoris remissio, Et auditorem quidem varietas maxime delectat; cum sermone animum ejus retinet, aut exfulcit clamore. Acuta exclamatio vocem & fauces vulnerat: eadem legit auditorem. Habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius vociferationem, quam ad virilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens vox remedia est voci. Quid? haec eadem nonne animum vehementissime calefacit auditoris, in totius conclusionem causae? Quoniam igitur res eadem vocis firmitudini, & pronuntiationis suavitudini profunt, de utraque re simul erit in praesentia dictum, de firmitudine quae visa sunt, de suavitate, quae conjuncta fuerunt: cetera suo loco paulo post dicemus.

XIII. Mollitudo igitur vocis, quoniam omnis ad rhetoris praecipionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. Eam dividimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, & finitima quotidianae locutioni. Contentio est oratio acris, & ad confirmandum, & confirmandum accommodata. Amplificatio est oratio, quae aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo dividitur in partes quatuor,

tuor, dignitatem, demonstrationem, narrationem, jocationem. Dignitas est oratio cum aliqua gravitate, & vocis remissione. Demonstratio est, quæ docet remissa voce, quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum, expositio. Jocationis est oratio, quæ ex aliqua re risum pudentem, & liberalem potest comparare. Contentio dividitur in continuationem, & distributionem. Continuatio est orationis enuntiandæ acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequens, cum raris & brevibus intervallis, acri vociferatione. Amplificatio dividitur in cohortationem, & conquestionem. Cohortatio est, quæ aliquid peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio est oratio, quæ incommodorum amplificatione animam auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo vocis in tres partes divisa est, & hæc partes ipsæ in octo partes alias distributæ, harum octo partium quæ cujusque idonea pronuntiatio fit, demonstrandum videtur.

XIV. Sermo cum est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima & depressissima voce uti conveniet: ita tamen, ut ne ab oratoria consuetudine ad tragicam transeamus. Cum autem est in demonstratione, voce paulum attenuata, crebris intervallis, & divisionibus uti oportebit: ut ipsa pronuntiatione eas res, quas demonstrabimus, inferere, atque inculcare videamur in animis auditorum. Cum autem sermo in narratione est, tum vocum varietate opus est, ut, quo quidque pacto gestum

fit, ita narrari videatur. Strenue quod volumus ostendere factum, celeriuscule dicemus: at aliud otiose, retardabimus. Deinde modo acriter, tum clementer, mæste, hilariter in omnes partes commutabimus, ut verba, ita pronuntiationem. Si qua incidierint in narratione dicta, rogata, responsa, si quæ admirationes, de quibus nos narrabimus, diligenter animadvertemus, ut omnium personarum sensus, atque animos voce exprimamus. Sin erit sermo in jocatione, leniter tremebunda voce, cum parva significatione risus, sine ulla suspitione mimæ cachinnationis leniter oportebit a sermone serio torquere ad liberalem jocum vocem. Cum autem contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem, aut per distributionem faciendum est, in continuatione, adaucto mediocriter sono vocis, verbis continuandis, vocem quoque adaugere oportebit, & torquere sonum, & celeriter cum clamore verba conficere, ut vim volubilem orationis vociferatio consequi possit. In distributione vocem ab imis faucibus exclamatione quam clarissima adhibere oportet: & quantum spatii per singulas exclamationes sumplerimus, tantum in singula intervalla spatii consumere jubemur. In amplificationibus, cum cohortatione utemur voce attenuatissima, clamore leni, sono æquali, commutationibus crebris, maxima celeritate. In conquestione utemur voce depressa, inclinato sono, crebris intervallis, longis spatiis, magnis commutationibus.

XV. De figura vocis satis dictum est: nunc de corporis motu dicendum

dum videtur. Motus est corporis gestus, & vultus moderatio quædam, quæ pronuntianti convenit, & probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Convenit igitur in vultu pudorem & acrimoniam esse: in gestu nec venustatem conspicuam, nec turpitudinem esse, ne aut histriones, aut operarii videamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas vox est distributa, motus quoque corporis ratio videtur esse accommodanda. Nam si erit sermo cum dignitate, stantes in vestigio, levi dextera motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocriter vultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo: paululum corpus a cervicibus demittentis. Nam hoc est a natura datum, ut quam proxime tum vultum admoveamus ad auditores, si quam rem docere eos, & vehementer instigare velimus. Sin erit in narratione sermo; idem motus poterit idoneus esse, qui paulo ante demonstrabatur in dignitate. Sin in jocatione; vultu quædam debemus hilaritatem significare, sine commutatione gestus. Si contendemus per continuationem; brachio celeri, mobili vultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionem; celeriori porrectione brachii, inambulatione, pedis dextri rara supplausione, acri & defixo aspectu uti oportebit. Sin utemur amplificatione per cohortationem; paulo tardiore & consideratiore gestu conveniet uti, similibus cæteris rebus, atque in contentione per continuationem. Sin utemur amplificatione per conquestionem, fœmineo plangore, & capitis ictu, nonnunquam sedato & constanti ge-

stu, mæsto & conturbato vultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotii, qui motus corporis exprimere verbis, imitari scriptura conatus sum voces. Verum nec hoc confusus sum posse fieri, ut de his rebus satis comode scribi posset: nec, si id fieri non posset, hoc, quod feci, fore utile putabam, propterea quod hic admonere voluimus, quod oporteret: reliqua trademus exercitationi. Hoc scire tamen oportet, pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur. Nunc ad thesaurum inventorum, atque omnium partium rhetoricæ custodem, memoria transeamus.

XVI. Memoria utrum habeat quidquam artificiosi, an omnis a natura proficiatur, aliud dicendi tempus magis idoneum dabitur. Nunc perinde atque constat in hac re multum valere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. Placet enim nobis esse artificium memoriæ: quare placeat, alias ostendemus: in præsentia cujusmodi ea sit, aperiemus. Sunt igitur duæ memoriæ; una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita est, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædam, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenii bonitas imitatur sæpe doctrinam, ars porro naturæ commoda confirmat & auget: ita fit in hac re, ut nonnunquam naturalis memoria, si cui data est egregia, similis sit huic artificiosæ. Porro hæc artificiosa, naturæ commoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. Quapropter & naturalis memoria præceptione confirman-

manda est, ut sit egregia: & hæc, quæ doctrina datur, indiget ingenii. Nec hoc magis, aut minus in hac re, quam in cæteris artibus sit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. Quare & illis, qui natura memores sunt, utilis hæc erit institutio: quod tute paulo post poteris intelligere. Quod si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent, tamen iusta causa daretur, quare iis, qui minus ingenii habent, adjumento velimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquimur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breviter, perfecte, insignite, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facile naturali memoria comprehendere & amplecti queamus, ut aedes, intercolumnium, angulum, fornix, & alia, quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, & notæ, & simulacra ejus rei, quam meminisse volumus: quod genus, equi, leones, aquilæ, quorum memoriam si volumus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc, cujusmodi locos invenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus.

XVII. Quemadmodum igitur qui literas sciunt, possunt id, quod dictatum est, scribere, & recitare quod scriperunt: ita qui *improvisè* didicerunt, possunt, quæ audierunt, in locis collocare, & ex his memoriter pronuntiare. Loci enim cæcæ aut chartæ simillimi sunt; imagines, literis; depositio & collocatio imaginum, scripturæ; pronuntiatio, lectioni. Oportet igitur, si volumus

multa meminisse, multos nobis locos comparare, ut in multis locis multas imagines collocare possimus. Item putamus oportere ex ordine hos locos habere, nequando perturbatione ordinis impediamur, quo secius quoto quoque loco libebit, vel a superiore, vel ab inferiore, vel a media parte imagines sequi, ut ea, quæ mandata locis erunt, edere, & proferre possimus.

XVIII. Nam ut, si in ordine stantes notos complures viderimus, nihil nostra interfit, utrum a summo, an ab imo, an ab medio nomina eorum dicere incipiamus: item in locis ex ordine collocatis eveniet, ut in quamlibet partem quoto quoque loco libebit, imaginibus commoiti dicere possimus id, quod locis mandaverimus. Quare placet & ex ordine locos comparare; & locos, quos assumpserimus, egregie commoitari oportebit, ut perpetuo nobis hæerere possint. Nam imagines, sicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cæcæ, remanere debent. Et, ne forte in numero locorum falli possimus, quintum quemque locum placet notari: quod genus, si in quinto loco manum auream collocemus, & si in decimo aliquem notum, cui prænomen sit Decimo; deinde facile erit similes notas quinto quoque loco collocare.

XIX. Item commodius est in derelicta, quam in celebri regione locos comparare: propterea quod frequentia, & obambulatio hominum conturbat, & infirmat imaginum notas; solitudo conservat integras simularum figurarum. Præterea dissimiles forma atque natura loci comparandi sunt,

sunt, ut distincte interlucere possint. Nam si quis multa intercolumnia sumplerit, conturbabitur similitudine locorum, ut ignoret, quid quoque in loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos habere oportet. Nam & præter modum amplas, vagas imagines reddunt; nimis angustis, sæpe non videntur posse capere imaginum collationem. Tum nec nimis illustres, nec vehementer obscuros locos haberi oportet, ne aut obæcentur tenebris imagines, aut splendore præfulgeant. Intervals locorum mediocria esse placet, fere paulo plus, aut minus pedum tricenarium. Nam ut aspectus, ita cogitatio minus valet, si minus procul removeris, siue vehementer prope admoveris id, quod oportet videri. Sed quanquam facile est ei, qui paulo plura exploraverit, quamvis multos, & idoneos locos comparare: tamen si quis ad ista satis idoneos invenire se non putabit, ipse sibi constituat quam volet multos licebit. Cogitatio enim quamvis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cujusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari. Quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus.

XX. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omnibus verbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent: unæ rerum, alteræ verborum. Rerum similitudines ex-

primuntur, cum summam ipsorum negotiorum imagines comparamus. Verborum similitudines constituuntur, cum uniuscujusque nominis, & vocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriam sæpe una nota, & imagine simplici comprehendemus, hoc modo: Ut, si accusator dixerit, ab reo hominem veneno necatum; & hereditatis causa factum arguerit, & ejus rei multos dixerit testes & conscios esse: si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse volumus; in primo loco rei totius imaginem conformabimus; ægrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum de quo agetur, si formam ejus detinebimus. Si cum non agnoverimus, aliquem ægrotum non de minimo loco sumemus, ut cito in mentem venire possit, & reum ad lectum ejus adstruemus, dextra poculum, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo & testium, & hereditatis, & veneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus: & quotiescumque rem meminisse volumus, si formarum dispositione, & imaginum diligenti notatione utemur, facile ea, quæ volumus, memoria consequemur.

XXI. Cum verborum similitudines imaginibus exprimere volumus, plus negotii suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercēbimus. Id nos hoc modo facere oportebit. Jam domitium reges *Avide parant*. In loco constituere oportet manus ad cælum tollentem Domitium, cum a Regibus Marcis loris cadatur. Hoc erit, Jam domitium reges. In altero

loco Æliopum & Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem & Menelaum. Hoc erit, *Aride parant*. Hoc modo omnia verba erunt expressa. Sed hæc imaginum conformatio tum valet, si naturalem memoriam exsuscitaverimus hæc notatione, ut, versu posito, ipsi nobiscum primum transcamus bis, aut ter eum versum; deinde cum imaginibus verba exprimamus. Hoc modo natura suppeditabit doctrina. Nam utraque altera separata minus erit firma; ita tamen ut multo plus in doctrina atque arte præsidii sit. Quod docere non gravemur, ni metuere- mus, ne, cum ab instituto nostro recessissemus, minus commode servaretur hæc dilucida brevis præceptionis. Nunc, quoniam solet accedere, ut imagines partim firmæ & ad monendum idoneæ sint, partim imbecilles & infirmæ, quæ vix memoriam possint excitare: qua de causa utrumque fiat, considerandum est, ut, cognita causa, quas vitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus.

XXII. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. Nam si quas res in vita videmus parvas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus; propterea quod nulla nisi nova, aut admirabili re commovetur animus. At si quid videmus, aut audimus egregie turpe, aut honestum, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculum, id diu meminisse consuevimus. Itemque quas res ante ora videmus, aut audimus, obliviscimur plerumque; quæ acciderunt in pueritia, meminimus optime sapere: nec hoc alia de causa potest ac-

cidere, nisi quod usitate res facile memoria elabuntur, insignes & novæ manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quod quotidie fiunt: at eclipses solis mirantur, quia raro accidunt, & solis eclipses magis mirantur, quam lunæ, quoniam hæc crebriores sunt. Docet ergo se natura, vulgari & usitata re non exsuscitari: novitate vero & insigni quodam negotio commoveri. Imitetur igitur ars naturam, & quod ea desiderat, inveniat: quod ostendit, sequatur. Nihil est enim, quod aut natura extremum inveniret, aut doctrina primum: sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissime potest. Id accidet, si quam maxime notas similitudines constituemus: si non mutas, nec vagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus: si egregiam pulchritudinem, aut unicam turpitudinem eis attribuemus: si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut veste purpurea, quo nobis notatior sit similitudo: aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut cæno oblitam, aut rubrica delibutam inducemus, quo magis insignita sit forma: aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus. Nam cæ res quæque faciet, ut facilius meminisse possimus. Nam, quas res veras facile meminimus, easdem fictas & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosque locos imaginum renovandarum causa celeriter animo percurramus.

XXIII.

XXIII. Scio, plerisque Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorum verborum imagines conscriberent, uti, qui eas edificere velent, paratas haberent, ne quid in quaerendo operæ consumerent. Quorum rationem aliquot de causis improbamus: primum, quod in verborum innumerabilium multitudine ridiculum sit mille verborum imagines comparare. Quantulum enim poterunt hæc valere, cum ex infinita verborum copia, modo aliud, modo aliud nos verbum meminisse oportebit? Deinde cur volumus ab industria quemquam removere, ut nequid ipse quaerat, cum illi omnia parata quaesitaque tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commoveatur. Nam ut sæpe formam si quam similem cupiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quod alii videtur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter notæ sint, eæ parum videantur insignes aliis. Quare sibi quemque suo commodo convenit imagines comparare. Postremo præceptoris est docere, quemadmodum quaeri quidque conveniat, & unum aliquod, aut alterum, non omnia, quæ ejus generis erunt, exempli causa subijcere, quo res possit esse dilucidior. Ut cum de præemiis quaerendis disputamus, rationem damus quaerendi, non mille præemiorum genera conscribimus: ita arbitramur de imaginibus fieri convenire.

XXIV. Nunc, ne forte verborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parum utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerum contentus sis, quod & utiliores sint, & plus habeant fa-

cilitatis; admonendus es, quare verborum memoriam non improbemus. Nam putamus oportere, eos, qui velint res faciles sine labore & molestia facile meminisse, in rebus difficilioribus esse ante exercitatos. Nec nos hanc verborum memoriam inducimus, ut versum meminisse possimus, sed ut hæc exercitatio, illa rerum memoria, quæ pertinet ad utilitatem, confirmetur; ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cum in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationis, tum vero in *sumptuosa* minimum valet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quam plurimos locos ut habeas, & quam maxime ad præcepta accommodatos, curare debes. In imaginibus collocandi exerceri quotidie convenit. Non enim sicut a cæteris studiis abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest causa deducere aliqua. Nunquam est enim, quin aliquid memoriam tradere velimus, & tum maxime, cum aliquo majore negotio detinemur. Quare cum sit utile, facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare, utilitate cognita. Pluribus verbis ad eam te hortari non est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffisi; aut minus, quam res postulat, dixisse videamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus: tu primas quasque partes in animo frequenta, & quod maxime necesse est, exercitatione confirma.

G g 2

RHE.